

ÖNSÖZ

MEDENİYET VE DEĞERLER AÇIK MEDENİYET—İSTANBUL YAKLAŞIMI

Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK¹

Küreselleşen dünyamızda toplumlar, farklı medeniyetlerden gelen ve aynı sosyal ortamı paylaşan insanlardan oluşmaktadır. İşte bu nedenledir ki, dünya medeniyetleri küreselleşmekte ve artan bir biçimde iç içe geçmektedir. Bu, insanlık tarihinde yeni bir olgudur çünkü geçmişte belirli bir medeniyete mensup insanlar, diğer medeniyetlerden nispeten münferit bir şekilde kendi grubu içerisinde yaşamaktaydılar.

Günümüzde ise her bir medeniyetin kendine has bir üslupla küreselleştiğini ve diğer medeniyetlerle etkileşim içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Batı Medeniyetinin diğerlerinden daha fazla küreselleştiği doğrudur fakat bu durum, daha düşük derecede de olsa, diğerleri için de geçerlidir. Örneğin, dünyanın en izole medeniyetlerinden biri olan Çin medeniyeti, bugün bütün diğer medeniyetlere tesir etmekte, aynı zaman da onlardan etkilenmektedir. Geçmişte medeniyetleri birbirinden ayıran şey, coğrafi mesafeler idi ve medeniyetler arası etkileşim ancak coğrafi olarak aralarında sınır ortaklığı bulunan komşu medeniyetler arasında gerçekleşirdi. Marco Polo veya İbn Batuta gibi çok az insan bir medeniyetten diğerine gezebilmişti ki bu insanların diğer medeniyetler hakkında anlattıkları kitleler tarafından büyük bir merak ve hevesle dilden dile dolaşmıştı.

Bugün ise hepimiz Marco Polo ya da İbn Batuta gibiyiz. Şunu iddia etmek mümkündür ki, bugünün küçük çocuklarının diğer kültürlere dair bildikleri, Marco Polo ve İbn Batuta'nın kendi çağlarındaki diğer kültürlere dair bilgile-

---

1 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul

rinden daha fazladır. Bu daha çok televizyon, seyahat, internet ve yazılı medya aracılığıyla olmaktadır. Fakat daha önemlisi, bizler aynı şehri paylaştığımız ve komşularımız olan farklı medeniyetlerden insanlar aracılığıyla doğrudan ve şahsen diğer kültürlerin etkisi dâhilindeyiz. Bu durum geçmişte yoktu denilemeye de çok çok nadirdi.

Bu gitgide artan medeniyet kozmopolitanizmi hızla gelişen ulaşım ve iletişim teknolojileri ile mümkün olmuştur. Her medeniyet, kendi kültür ve değerlerini yaymak için bu araçları kendi üsluplarınca kullanmaktadır. İnsanlar, mallar ve değerler bugünün dünyasında geçmiştekenden çok daha kolay bir şekilde mobilize olabilmektedir. Dolayısıyla, artık coğrafi mesafe medeniyetleri birbirinden ayıran bir engel konumunda değildir.

Bu yeni olguya işaret etmek için kullandığım kavram Açık Medeniyet'tir. Her ne kadar bu olgu dünyanın geri kalanı için yeni olsa da, İslam medeniyetine aşina olanlar bilirler ki, yeni dediğimiz bu olgu, İslam medeniyetinin başlangıcından bu yana Müslümanların yabancı olmadığı bir şeydi. Endülüsten Kahire'ye, İstanbul'dan Bağdat'a, Buhara'dan Hindistan'a Müslümanlar, toplumlarını bilinçli olarak çoklu medeniyet üzerine inşa ederken bugün dünyanın diğer kısımlarında bu hal kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bugünün Batılı şehirlerindeki kozmopolitanizm seviyesi ancak Orta Çağ Müslüman şehirleri ile karşılaştırılabilir.

Açık medeniyet artık bir tercih değil, bilakis küreselleşmenin dinamikleri ve hızla yayılan iletişim ve ulaşım teknolojileri nedeni ile günümüz dünyasında karşı konulamaz ve geri dönülemez bir süreçtir. Dünyamız her zaman birden fazla medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Gelecekte de böyle olacaktır. İnsanlık tarihinde tek bir medeniyetin bütün dünyaya hâkim olduğu bir dönem olmamıştır. Fakat geçmişte medeniyetler; kültürel, ekonomik, siyasal ve dini anlamda bugünkü kadar yoğun ilişki içerisinde değildi. Örneğin İslam, dünyanın en hızlı yayılan dinlerinden birisidir ve göçler ile din değiştirmeler sayesinde Amerika'da ve Avrupa'da Hristiyanlıktan sonra mensubiyeti en

çok olan ikinci din konumundadır. Bu sürece paralel olarak, Batı kültür ve ekonomisi İslam topraklarındaki Müslümanları, tarihte benzeri görülmemiş şekilde etkilemekte ve dönüştürmektedir. Aynı şekilde Çin, Avrupa ve Amerikan malları, Mekke ve Medine de dâhil olmak üzere Müslüman dünyasındaki süpermarketlerde yerlerini almış durumdadır. Aynı şekilde İslam'ın şiarı olarak görülen minareleri, Roma, Berlin, Londra, Tokyo ve New York gibi şehirlerde görmek mümkündür.

Eğer durum böyleyse sormamız gereken kritik soru şudur: Açık medeniyet çağında küresel ve yerel düzeyde bu çeşitliliği nasıl idare edebiliriz? Bir başka deyişle, küçük bir köy haline gelen küresel dünyada dostça ilişkileri nasıl geliştirebiliriz? Dünyamızın küçük bir köye dönüştüğü doğrudur fakat dostça ilişkiler henüz gelişmedi. Bu nedenle, günümüz dünyasında medeniyetler arası ilişkileri düzenleme amacı ile bir küresel ahlak oluşturmak isteyen bütün kesimler büyük bir çaba sarf etmelidirler.

Mezkûr arayış, hâlihazırdaki meseleyi tamamen çözmeye iddiasında bulunmadan muhtelif yönleri ile ele alan bu kitabın ortaya çıkmasına vesile oldu. Öncelik, değerler ve medeniyetler arasındaki ilişkiye hasredildi çünkü bölünme, etkileşim ve birleşme değerler ekseninde ortaya çıkmaktadır. Bu bahisle alakalı şu husus akılda tutulmalıdır ki, bazı değerler evrensel bazıları ise yereldir. Yerel değerler belirli bir medeniyete mahsustur ve bu nedenle ona bir kimlik kazandırarak o medeniyeti diğerlerinden farklı kılar. Benzer şekilde, bazı değerler dirençli ve nispeten daimi iken bazıları da her zaman değiştirilebilir olması itibarıyla geçicidir.

Medeniyet Çalışmaları: Halduncu Yaklaşım

Tartışmalı bir kavram olan medeniyetten ne kastettiğimizi kısaca anlatmak gerekmektedir. Şu inkâr edilemez ki, bu kitaptaki makaleler medeniyetin belirli

bir tanımına atıf yapmamaktadır. Genel anlamda medeniyet, bir toplumu diğerlerinden ayırmak için ilişki bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu açıdan bakarsak medeniyet, diğer toplumlarla müstakil bir ilişki geliştirmiş toplum ile müteradif bir anlama sahiptir.

Dolayısıyla, medeniyetlerin diğerlerine olan yaklaşımını bir ölçüt olarak esas aldığımızda, ben medeniyetleri iki kategoriye ayırıyorum: Açık ve kapalı medeniyetler. Açık bir medeniyetin dünya görüşü, dünyada birden fazla medeniyetin var olduğu ve bu medeniyetlerin her birinin diğerleri ile barış içinde bir arada yaşama hakkının bulunduğu kabulüne dayanır.

Kapalı bir medeniyetin dünya görüşü ise, diğerinin tam tersine, kendisinin dünyadaki tek medeniyet olduğu ve diğer medeniyetleri var olma hakkından mahrum edecek şekilde bütün dünyada hâkim olması gerektiği anlayışına dayanır. İlkinin, yani açık medeniyetin pratik sonucu küresel barış iken diğerinin yani kapalı medeniyetin ortaya çıkardığı şey, medeniyetler arası çatışmadır.

Bana göre medeniyet, yukarıda ifade ettiğim gibi, toplum anlamındadır. Bu, Medeniyet İlmî'nin kurucusu İbn Haldun'un altı yüzden fazla sene evvel tanımladığı şeydir. Ben de bu tanımlamayı kabul ediyorum, İbn Haldun'un bu alandaki katkılarının bugün de çok değerli olduğunu düşünüyor ve medeniyet araştırmaları alanında kendimi İbn Halduncu gelenekte konumlandırıyorum. İbn Haldun'un medeniyeti ve tanımını icat etmediğini hatırdı tutmak mühimdir. Bilakis o, *magnum opus*'u yani başyapıtı olan *Mukaddime*'sinde, medeniyet kavramını muhtelif kaynaklardan aldığını açıkça ifade etmektedir: Felsefeciler, kelamcılar, fakihler ve tarihçiler. İbn Haldun'un belirttiğine göre bu âlimler, medeniyeti ancak ilgi alanları olan disiplinlerdeki diğer meselelerin bağlamı içerisinde ele almışlardır. İbn Haldun ise, tam tersine, medeniyet çalışmalarını için tamamen yeni ve bağımsız bir bilim geliştirmiştir. Bu katkı onu insanlık tarihinin en müstesna bilgin ve düşünürlerinin arasına yerleştirmiştir.

Eğer İbn Haldun'un medeniyet kavramını kullanırken kastettiğinin toplum olduğunu kabul edersek, konu ile ilgili fikirlerimizi gözden geçirmemiz gerekecektir. Bunun nedeni, medeniyet sözcüğünün günümüzde Batı dillerinde tamamen farklı bir anlama sahip olmasıdır. Batı dillerinde ve Batılı kullanımı benimseyen dillerde medeniyet genel anlamda bilimsel ve teknolojik gelişmenin seviyesine işaret etmek için kullanılır. Bu kavramın Batılı kullanımı zımnen evrimsel bir tarih yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu tabir, Batı toplumlarının evrimsel anlamda en gelişmiş ve dolayısıyla en medeni toplumlar olduğu varsayımını da içerir. Bu perspektiften bakıldığında bazı toplumlar yani Batı toplumları medeni iken diğerleri yani Batı dışı toplumların çoğu medeni değildir. Buradan da, Batı dışı toplumların medenileşmesinin tek yolunun Batılılaşmak olacağı sonucu çıkar. Bir diğer deyişle, Batı dışı toplumlar ancak kendi medeniyetlerini reddedip Batılı olanı tercih ederek medeni hale gelebilir. Dolayısıyla, bu bakış açısından bakıldığında, Batılılaşma medeniyet ile eş anlamlı olarak kullanılmakta; Batılı toplumların sosyal evrimin doruk noktası ve Hegel, Marx, Comte, Durkheim, Spencer ve son olarak Fukuyama gibi pek çok modern Batılı sosyal düşünürler tarafından savunulan Tarihin Sonu olduğu varsayılmaktadır.

Medeniyet kavramının bugünkü yaygın kullanımının aksine İbn Haldun, çizgisel ve evrimsel yaklaşımı değil döngüsel tarih anlayışını benimser. Bu bakış açısına göre toplumlar daima döngüsel bir şekilde bir aşamadan diğerine geçer. Bu nedenle hiçbir toplum ne toplumsal gelişmenin nihai noktasını temsil edebilir ne de her daim gücü elinde bulundurabilir. Aslında İbn Haldun için medeni olmayan bir toplum yoktur. Ona göre, göçebe toplulukların bile kendi medeniyetleri vardır (el-'umran'ul- bedevi, göçebe medeniyeti). Fakat onlar da sürekli göçebelik seviyesinde kalmaz.

Yukarıdaki özet, İbn Haldun'un medeniyet anlayışı ile medeniyetin modern dünyadaki yaygın kullanımı arasındaki farkın altını çizmektedir. İbn Haldun'un

medeniyet tanımını benimsemek suretiyle, zımni olarak çizgisel sosyal evrimin Batı'da nihayete erdiği varsayımını esas alan modern Batılı tanımların mahzurlarından kaçınmak mümkün olur. Bu anlayış bazı toplumların medeniyet dışı veya gayri medeni olduklarını varsayar çünkü henüz Batı toplumlarının geçirdiği evrim sürecini tamamlamamışlardır. Halduncu bakış açısı ise, bunun tam tersine bütün toplumları sosyal, siyasal ve ekonomik bir düzeni olduğu müddetçe medeni olarak kabul eder. İbn Haldun için hiçbir toplum medeniyetin dışında değildir çünkü ona göre toplum medeniyet ile eş anlamlıdır.

İbn Haldun'un medeniyet kavramı sayesinde düşmekten kurtulduğumuz kritik mahzurlardan bir diğeri de tek bir medeniyetin olduğu düşüncesidir. İbn Haldun'un medeniyet teorisinde dünyada birden fazla medeniyetin olduğu hususunda şüphe yoktur. Dahası bu medeniyetler deveren eder. Daha açık bir şekilde söylersek, bir toplum bir tür medeniyetten diğerine tarihin dairesel hareketleri aracılığıyla ilerler.

Medeniyet ve kültür ilişkisi hakkında süregelen bir tartışma vardır. Şunu ifade etmek gerekir ki, İbn Haldun için kültür medeniyetin bir parçasıdır. Onun için medeniyet; kültür, bütün sosyal aktiviteler ve ekonomi, siyaset, bilim ve sanat gibi kurumları içeren alemşümül bir kavramdır.

İbn Haldun dünyada birden fazla medeniyetin olduğunu tasvip eder. O, belirli bir zamandaki belirli bir medeniyetin üstünlüğünün sonsuza dek süremeyeceğini vurgular. Tarih medeniyetlerin devir daim etmesi ile şekillenir. Paradoksal bir biçimde, İbn Haldun için bir medeniyet en üst seviyesine ulaştığında son derece hassas hale gelir ki bu gerilemenin başlangıcına ve dış saldırılar tarafından bozguna uğramasına işaret eder.

Medeniyetler arası ilişkilere gelince, İbn Haldun'a göre, medeniyetler arası uyumsuzluk, diğer medeniyetler üzerinde hegomonya kurma çabasından kaynaklanır. İbn Haldun'a göre değerlerin farklılığı medeniyetler çatışmasına

sebepe olmaz. Dolayısıyla, Őu sonuca varılabilir ki, İbn Haldun'un anlayışına göre, kültürel farklılıklar değil küresel hegomonya adına sergilenen siyasi çıkarlar ve girişimler medeniyetler çatışmasına neden olur.

Farklılıkları Yönetme Stratejileri

Geçmişte her bir medeniyetin, fertlerinin eylem ve ilişkilerine kılavuzluk edeceği değerleri vardı. Her bir medeniyetin üyeleri kendi medeniyetlerinin orak değerler sistemini paylaşıyorlardı. Fakat günümüz küreselleşme çağında, bütün medeniyetler ve fertleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için yeni ve küresel bir değerler sistemine veya küresel ahlaka ihtiyacımız vardır.

İçinde bulunduğumuz çağda medeniyetlerden birinin değerler sistemini evrenselleştirmenin, bütün insanlar ve medeniyetler arası ilişkilerin düzenlenmesi için bir yöntem olduğunu düşünenler olabilir. Bu, modernleşme veya batılılaşma adı altında son üç asırdır Batılı değerler sistemini küresel değerler sistemine dönüştürme gayesi şeklinde tecrübe ettiğimiz şeydir aslında. Bu yaklaşım, küresel çeşitliliği sağlamanın aydınlanma sonrası veya modernist yöntemi olarak görülebilir. Bu anlayış, sadece tek doğru ve evrensel medeniyetin olduğu, onun da Batı veya modern medeniyet olduğu fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle insanlık tümenden bunu benimsemeli ve kendi medeniyetlerini ve değerler sistemini bırakmalıdır.

Diğer medeniyetlere karşı Batının üstünlüğüne ve Avrupa merkezli ideolojiye yaslanan bu yaklaşım, Batı medeniyetinin bütün dünyaya hâkim olduğuna çünkü sosyal evrimin nihai halini temsil eden en gelişmiş medeniyet olduğuna dair derin bir ön kabule hatta dogmatik bir inanca dayanmaktadır.

Fakat bu ön kabul insanlık tarihinde yeni değildir zira tarih bize göstermektedir ki, bir medeniyetin bütün dünyaya hâkim olması ve diğer bütün medeniyetleri yok etmesine yönelik pek çok girişim sergilenmiştir. Bu çabaların

hiçbiri başarıya ulaşamamıştır. İnsanlık tarihi yine göstermiştir ki dünya hep birden fazla medeniyete sahip olmuştur. Bu tartışmasız hakikate dayanarak şunu iddia edebilirim ki gelecek de aynı şekilde olacaktır: Dünyamız her zaman birden fazla medeniyete ev sahipliği yapacaktır ve bir medeniyeti bütün dünyaya hâkim kılma girişimleri başarısız olmaya mahkûmdur.

Hal böyleyken bize düşen, medeniyet çeşitliliği içerisinde yaşamaktır. Hatta küreselleşme bu çeşitliliği daha görünür ve bütün insanların tecrübe edeceği bir noktaya getirdi. Bunun yanında medeniyetler arası ilişkilerin yeni matrisini akılda tutalım: Yukarıda işaret edildiği gibi, geçmişte sadece komşu medeniyetler etkileşim içerisinde idi. Bugün ise tam tersine, bütün medeniyetler birbirleri ile coğrafi sınırlardan bağımsız olarak irtibat halindedir. Bununla şunu ifade ediyorum ki, medeniyetler birbirlerine karşı coğrafi mesafeden kaynaklanan bir izolasyon içerisinde değil artık. Diğer medeniyetler orada değil, bilakis buradadır. İnsanlık tarihindeki bu yeni olguya ben “açık medeniyet” adını veriyorum.

Mesafelerin azalan önemi bir diğer sosyal olguyu ortaya çıkarmıştır: Çok medeniyetli toplum. Çok medeniyetli toplum, açık medeniyetin bariz bir göstergesidir.

Asıl soru çok medeniyetli bir toplumda ve medeniyetlerin insanlık tarihinde daha önce hiç olmadığı kadar iç içe geçtiği çok medeniyetli bir dünyada ilişkileri nasıl düzenleyeceğimizdir. Çok medeniyetli toplumlarda hızla artan bu çeşitliliği düzenlemek ve yönetmek için yeni bir normatif sistem, etik ve ahlaki düzene ihtiyaç vardır. Bir diğer deyişle, makro ve mikro düzlemde farklılıkları yönetmek için yeni bir stratejiye ihtiyacımız vardır.

Bugün mezkûr soruya verilen bir başka cevap, genel olarak postmodernizm denilen olgu olmuştur. Bu anlayış, esas itibari ile fikirleri, değerleri ve uygulamaları, Batı medeniyetini evrenselleştirerek standardize etme amaçlı

modernist stratejiye bir tepki olarak şekillenmiştir. Batılılaştırmak suretiyle medeniyetleri bütünleştirme eğiliminin aksine postmodernizm, farklılıkları yönetme stratejisi olarak göreceliliği geliştirdi. Görecelik, belli bir değerler sisteminin diğerleri üzerinde hegomonya kurması ihtimalini bertaraf etmek ve tek bir sosyal mekânda bütün farklılıklara yer açmak amacıyla çeşitliliği; birliğin karşıtı olarak vurguladı.

Fakat aşırı formları dikkate alındığında görecelik ki ben bunu mutlak görecelik şeklinde tanımlıyorum, hem kavramsal hem de pratik seviyede kendi içinde çelişmektedir çünkü görecelik evrensel bir değer olarak dayatılmak isteniyor ve evrensel hakikat iddiaları reddediliyor. Eğer farklılıkları yönetme stratejisi insanları evrensel hakikate sahip olduklarına inandırmakta başarısız olursa ve insanlar kendi evrensel hakikatlerini görece hale getirirse bu hayati bir kusur olur. Böylece mutlak görecelik evrensel hakikat ihtimalini reddederek kendi kendini harcamaktadır. Bu, birlik konusundaki aşırılıktan görecelik hususunda aşırılığa savrulma olarak değerlendirilebilir.

Bu varsayımlardan hareketle şunu iddia etmekteyim ki, birlik ve çeşitliliğe alan açmak ve nihai ile görece gerçek, değer ve normları kabullenmek suretiyle modernist ve postmodernist stratejilerin kusurlarından bizi azade kılacak farklılıkları yönetmeye dair yeni bir stratejiye ihtiyacımız vardır. Benim önerdiğim alternatif strateji, varlık, bilgi, değerler ve hakikatlerde çoklu mertebeyi ifade eden “çok katmanlılık”tır. Bir sonraki kısımda, Osmanlı toplumunu örnek alarak bu stratejiyi kısaca izah etmeye çalışacağım. İstanbul’un Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış olmasından ötürü de bunu farklılıkları yönetmede İstanbul yaklaşımı olarak isimlendiriyorum.

İstanbul Yaklaşımı: Osmanlı Uygulamasında Medeniyetsel Çoğulculuk

Gelecekte tek mi yoksa birden fazla mı medeniyet var olacak? Bir diğer deyişle, Batı medeniyetinin tedricen bütün diğer medeniyetleri asimile etmesi ve tüm dünyaya bu şekilde hâkim olması suretiyle bütün dünya Batılılaşacak mıdır? Eğer öyleyse, medeniyetler arası ilişkileri yönetmek için herhangi bir normatif çerçeveye ihtiyacımız yok demektir zira hepsi zaten yok olacaktır. Fakat tarih bize bunun tersini söylemektedir: İnsanlık tarihinde hiçbir dönem yoktur ki, tek bir medeniyet bütün dünyaya hâkim olsun ve diğer medeniyetleri ortadan kaldırsın. Bilakis tarih göstermektedir ki tek bir medeniyetin diğerlerini asimile etmeye yönelik girişimleri hep olmuştur fakat bunların hiçbirinden sonuç elde edilememiştir. Dolayısıyla insanlık her daim çoklu medeniyete sahip olmuştur.

Üç asırdır Batı medeniyeti de aynı şeyi hedeflemiştir fakat yakın zamanda ölen Huntington gibi ilgili bilim adamları son yüzyılın sonunda diğer medeniyetlerin hala yaşadığını ve gelecekte de yaşayacağını ifade ettiler. Açık bir şekilde Batılılaşma anlamına gelen “dünyayı medenileştirme misyonu”, Batılı dini ve seküler kültürü yaymak için yapılan geniş ölçekli dini ve seküler misyonerlik faaliyetlerine rağmen çok sınırlı düzeyde etkisini göstermiştir. Dini misyonerler Batı dinini yaymaya çalışırken seküler misyonerler de seküler Batı bilimi ve ideolojilerini yaymaya çalışmışlardır.

Daha önce ifade ettiğim gibi, medeniyetleri iki gruba ayırıyorum: Açık medeniyetler ve kapalı medeniyetler. Açık medeniyetlerden kastım, başka medeniyetleri ve onların varolma haklarını kabul eden medeniyetlerdir. Bunun tam tersi olan kapalı medeniyetler ise diğer medeniyetleri ve onların varolma haklarını kabul etmeyenlerdir. Kapalı bir medeniyet kendini dünyadaki tek medeniyet olarak görür ve diğerlerini medeniyet asimilasyonu aracılığıyla yok etmeyi amaçlar. Bu bölümde Osmanlı toplumunu açık toplumunun tarihsel bir örneği olarak inceleyeceğim ve bu tecrübenin günümüz için katkı sunup sunmadığını irdeleyeceğim.

Genel anlamda Millet Sistemi olarak bilinen Osmanlı medeniyet çoğulculuğu, İslam hukuku sayesinde mümkün olmuştur. İslam hukuku, tek bir devlet düzeni himayesindeki muhtelif medeniyetlerden ortaya çıkan farklı hukuk sistemlerinin uygulamaları için çoğulcu ve hukuksal bir normatif çerçeve sağlamıştır. Bu nedenle toplumsal düzlemdeki normatif açıklık ile açık medeniyet arasında güçlü bir bağ vardır.

Açık medeniyet bugün mümkün müdür? Bu da “açık hukuk” a sahip olup olmadığımıza bağlıdır. Hukukumuz “kapalı hukuk” olarak kaldığı müddetçe açık medeniyete sahip olmak mümkün değildir. Açık hukuk açık toplumun olmazsa olmazıdır ve kapalı hukuk ancak kapalı topluma yol açar. Kapalı hukuktan kastım, farklı normatif seslere kapalı olan hukuki söylemlerdir. Batı’da kamu alanı ve mevcut hukuk sadece seküler fikirlere açık durumda iken dini düşüncelere tamamen kapalıdır. Kapalı hukuk dediğim işte budur. Hukukumuz, kökeni dini ya da seküler olsun her türlü farklı normatif görüşlere açık olmalıdır.

Bu nedenle şunu ifade etmek istiyorum: Eğer açık medeniyette yaşamak istiyorsak, hukukumuzu da kendi medeniyetimizdeki ve diğer medeniyetlerdeki farklı görüşlere açık hale getirmeliyiz. Diğer toplumlardaki normatif seslere şimdiye dek sessiz kaldık çünkü ya bizimle aynı görüşte olmayan fikirlerdi ya da onların bizimle aynı seste olmayacağından kaygılandık. Şunu da ifade edeyim ki, bir kez hukukumuzu farklı normatif seslere açık hale getirdiğimizde, hukukumuzun istisna olmadığını ve diğer hukuk gelenekleri ile düşündüğümüzden daha fazla ortak noktasının olduğunu farkedeceğiz.

Bahsettiğimiz bu şey ancak şu an dünyamızda var olan bütün ahlak ve hukuk geleneklerine, bilhassa evrensel geleneklere yoğunlaşarak karşılaştırmalı ahlak ve hukuk araştırmaları sayesinde gerçekleştirilebilir. Böylesi bir ilmi teşebbüs bugün dünyada yeni yeni gelişmektedir. Açık Hukuk, hukuk alanında farklı söylemlere sahip grupların barış içinde beraber yaşayabilmesi ve hukuku

yeniden sentezlenmiş görüşlerle zenginleştirmek amacına uygun bir şekilde çoklu küreselleşmeler çağının ihtiyaçlarına cevap verebilir.

Küreselleşme ya farklı söylemlerin ve söylem gruplarının çatışmasına ya da biriciklik iddiasını inkâr ederek birbirimize kollarımızı açmamıza vesile olacaktır. Açık hukuk, böylesi bir demokratik ve çoğulcu hukuksal söylem grubunu çağırıştır. Küresel herhangi bir güç, hukuk alanında bilgi birlikteliğini üretmek için Açık Hukuk perspektifine ihtiyaç duyar. Aksi takdirde, tek bir hukuksal veya normatif sistemin küreselleşmesi; her bir hukuksal söylem grubunun küresel toplumun ortak menfaatine katkıda bulunmasına zemin hazırlamak yerine, kaçınılmaz bir şekilde hukuk gelenekleri arasında çatışma çıkaracaktır. Bu süreç farklı sesleri, muhalif perspektifleri ve onları temsil eden söylem gruplarını tamamen susturma ve ortadan kaldırma ile de sonuçlanacaktır. Bugün, ortak menfaat yerel bir şekilde tanımlanamaz; onun küresel düzlemde şekillenmeye ihtiyacı vardır. Bu ya bütün insanlık ve küresel toplum için iyi olacaktır ya da hiçbirimize yaramayacaktır. Bu durum, hızla gelişen teknolojinin insanlığı getirdiği yerdir. Bugün, coğrafi veya sosyal anlamda mesafe ölmüştür ve dünya küçük bir köy haline gelmiştir. Ancak akademisyenler olarak bizler, karar vericiler ve iş adamları bu radikal değişimi içselleştirebilmiş, düşüncelerimizi bu minvalde revize etmiş ve buna göre davranıyor değiliz.

İslam hukuk geleneği, teorik ve pratik düzeyde bugün faydalanabileceğimiz Açık Hukuk için bir emsal oluşturmuştur. Küresel güçler ve evrenselci hukuk âlimleri bu mirastan dersler çıkarmalıdır. Böylesi bir tecrübe geniş bir coğrafyayı, kültürler ve dinlerin renkli mozaïği ile yöneten Osmanlı Devleti'nde mevcuttu. Bütün İslam mezhepleri kendi hukuklarını ortaya koydular. Aynı şey medeni ve ferdi hukuk sahalarında gayri Müslim mezhepler için de söz konusu oldu. Dört mezhep (Hanefilik, Malikilik, Şafilik ve Hanbelilik) kendi geleneklerini aynı sosyal çevrede yan yana uygulayabildi. Yahudi topluluğu kendi hukuklarını tatbik edebildiler. Ortodoks topluluğu da kendi hukukunu uygu-

layabildi. Aynı şekilde Ermeniler, Kıptiler ve diğer gruplar kendi hukuklarını tatbik edebildiler. Bu, Osmanlı'nın bugün bitmek bilmez çatışma ve savaşlarla dolu bölgeleri nasıl yönetebildiğinin sırlarından biridir. Osmanlılar bu geleneği kendilerinden önceki Müslüman devletlerden tevarüs ettiler. Hindistan'da Babür İmparatorluğu Hindulara kendi hukuklarını uygulama imkânı tanırdı; İran'da da Sasaniler; Zerdüşt ve Maniheizmlere kendi hukuk geleneklerine tabi olmalarına olanak sağladılar. Zaman çizgisinde geriye doğru gittiğimizde Abbasiler, Emeviler ve Hulefa-i Raşidin (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali) ve tabi ki Hz. Muhammed, böylesi bir çoğulcu hukuk sisteminin gelişmesine katkıda bulundular. Medine Vesikası, Hz. Muhammed'in Medine'deki Yahudi ve Hristiyanlara nasıl da kapsayıcı bir yaklaşımla yaklaştığını gösterir. Bu hukuk çoğulculuğunun arkasında, İslam teolojisinden ve hukukundan neşet eden ve benim bu giriş yazısını fazla uzatmamak için çok kısa bir şekilde değinebileceğim zengin bir hukuk felsefesi vardır.

Marcia L. Colish, *Medieval Foundations of the Western Intellectual Tradition 400-1400* (Batı Entelektüel Geleneğin Ortaçağdaki Temelleri 400- 1400) adlı eserinde Yahudi, İslam ve Hristiyanlığı "kardeş dinler" olarak adlandırır. Diğer bilim tarihçileri de onu destekler. Dinler tarihçileri de Colish'in dediklerine katılmaktalar ve bu üç dini İbrahimi dinler veya Batılı dinler olarak sınıflandırırlar. Ancak maalesef bilim ve dinler tarihçilerinin çok önceden müşterek bir biçimde kabullendikleri bu durum, henüz hukuk tarihçileri ve âlimleri tarafından keşfedilmemiştir. Hukuk alanındaki uzmanlar, seküler, Yahudi, Hristiyan veya Müslüman olsunlar, kendi geleneklerinin biricikliğine meyilli durumdalar.

Eğer İslam ve Batı medeniyetleri kardeş medeniyetler, İslam bir Batı dini ve İslam felsefesi bir Batı felsefesi ise İslam hukukunun da Batı hukuku olarak kabul edilmesi gerekmez mi? Kanaatime göre, açık bir şekilde ifade edilebilir ki, İslam hukuku tamamen istisnai bir hukuk sistemi değildir bilakis Batı hukuk

geleneğinin bir parçasıdır çünkü o, bütün dinler tarihçileri tarafından ekseriyetle Batılı veya İbrahimi bir din olarak kabul edilen İslam'dan neşet eder. Ancak Müslüman ve gayrimüslim uzmanların İslam ve Batı hukukuna istisnacı bakış açısı ile bakması nedeni ile dini, tarihi, felsefi ve normatif müştereklikleri göremiyoruz. Bu, hepsinin özdeş ve hukuk sistemleri arasında hiçbir fark yok anlamına da gelmez. Demek istediğim şey, hukuk sistemleri arasındaki farkı; bizi hepsinin biricik ve istisna olduğu sonucuna götürecektene kadar abartmamak gerektiğidir.

Hukuksal istisnacılığın her türüne karşıyım. Onun yerine, benim iddiam şudur ki, sadece Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi Batı dinleri değil, dini veya seküler olsun bütün evrensel hukuk sistemleri önemli sayıda ortak özellikler ve yapılar ihtiva etmektedir. Görece yakın bir zamanda İbrahim'den geldik fakat uzak geçmişte hepimiz Âdem'deniz. İbrahim'in çocukları, Âdem'in çocukları olmak itibarı ile ailemizin bir parçasıdır. Kadim zamandan bu yana Müslüman hukuk âlimleri ile birlikte aynı hususu iddia ediyorum ki, bütün hukuk sistemlerinin zeminini oluşturan evrensel ortak zemin şurada birleşmektedir: *ademiye* yani insanlık. Ebu Hanife ve takipçileri şunu şart koşmuşlardır: *el-İsmet bi'l-Ademiyye*, "her insan insan olmak itibarı ile dokunulmazdır velev ki yaratılışları ve yaratılışlarından gelen cinsiyet, ırk, din, sınıf, milliyet ve etnik yapı gibi hususlarda farklılıkları olsun. Bir diğer deyişle insan olmak, insan hakları ve sorumluluklarının temelidir. İslam Hukukundaki Evrenselci Okulun fert seviyesinde diğerlerine olan yaklaşımı bu şekildedir.

Hukuksal istisnacılık, hukuk gelenekleri arasında bölünmeye yol açtı ve uzmanların gelenekler arasındaki müşterek noktaları görmelerini engelledi. Her gelenek, insan haklarının kendilerinden ortaya çıktığını iddia etti ve bu nedenle diğer hukuk geleneklerinin hukuksal meselelerde söz sahibi olması engellenmeliydi. İnsan haklarını tekelleştiren böylesi girişimler; rahatsızlık hisseden, dışlanan ve sessiz kalanlar tarafından geri çevrilmekten başka sonuç vermedi. Dahası bu durum evrensellik iddiası ile iyiden iyiye çelişmektedir.

İnsanlık tarihinde ilk kez bizim çağımızda, dini ve seküler hukuk gelenekleri arasında bir bölünme zuhur etti. Seküler hukuk gelenekleri kendileri ile ziyadesi ile gurur duyuyor ve insan hakları söylemini dinlere hiçbir şekilde yer vermeyip tamamen tekellerine almak için aşırı bir özgüven sergiliyor. Dinler de birbirlerini ve seküler hukuk geleneklerini reddederek aynı şeyi yaptı. Bu bölünmenin yıkıcı sonuçları hepimiz için daha belirgin hale gelmiştir.

İslam hukuk geleneklerine baktığımızda, klasik dönem Müslüman fakihler, dünyadaki bütün hukuk geleneklerinin aynı temel prensipleri içerdiği hususunda hemfikirdirler: Yaşamın dokunulmazlığı, mülkiyet, akıl, din, insan onuru ve aile. Onlar bu beş prensibin, dünyadaki bütün hukuk sistemlerinde ortak olarak var olan “hukukun aksiyomlarını” (*al-Darurat al-Shar'iyah*) oluşturduğunu iddia ettiler. Bu haklar Beş Ana Prensip olarak da isimlendirildi (*el-Usul'ul-Hamse*). Bu âlimler, bütün Müslüman ve gayri Müslimlerin bu prensipler üzerinde anlaştıklarını öne sürdüler. Ayrıca hukuk sistemleri bu prensiplere uygun olduğu müddetçe ancak tali meselelerde ihtilaflar olur (*Furu'ul-Fiqh*). Bu perspektiften bakarsak iki seviye hukuk vardır: Evrensel ve görece.

Burada şu açığa çıkmaktadır ki Müslüman fakihler, İslam'ın istisnai bir hukuk sistemi olduğunu ve gücünün bu istisnailikten geldiğini düşünmüyorlardı. Onun yerine İslam hukukunun, kuralların bir istisnası olmadığını ve İslam hukukunun gücünün, bütün hukuk sistemlerinin paylaştığı evrensel temel prensiplerle uyumlu olmasından geldiğini vurguluyorlardı.

Bu fakihler şu konuda da hemfikirdiler ki bu prensipleri uygulamanın dayanağı “Hukukun Maksatları” (*Maqasid'us--Şeri'a*) ve meşru bir devletin var oluşu idi. Bu perspektiften, siyasal meşruiyet insan haklarını korumaktan neşet eder. Müslüman veya gayri Müslim olsun bütün hukuk sistemlerinin, devletin aracı olduğu bir düzlemi sağlamak için bu amaçlara sahip olduğu kabul edilir.

İslami yönetim altında tüm yasal hukuk sistemleri kurumsal düzlemde dini cemaat olarak yasal özerkliğe ve siyasi söz sahibi hakkı olan ve bizim “millet” diye adlandırdığımız ekümenik siyasete dâhil oldu. Bu, modern insan hakları perspektifinden ayrımcılık olarak gözüken kimi uygulamaların varlığına engel değildir. Millet Sistemi, Orta Çağ’da uluslararası ekümenik siyasetin kurumsal formu olarak görülebilir. Bu cemaatler kendi hukuklarını tatbik etmelerine müsaade edilmesinin memnuniyetini yaşarken, İslam Devleti de istikrar kazanıyordu. İstanbul yaklaşık beş asır Müslümanlar, Ortodoks Hristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler’in merkezi olmuştur. Osmanlı halifesi; kendi cemaatlerinde hukuku yürüten Şeyhülislam, Ortodoks Patriği, Ermeni Patriği ve Hahambaşı’nı himayesinde bulundurmuştur. Kısacası, İslam hukuku her zaman yönetimi altında bulunan yerlerde uluslararası bir ekümenik siyasetin belli bir formunu desteklemiş hatta ona kurumsal bir hüviyet kazandırmıştır. Fakat Millet Sistemi’nin yerine yirminci yüzyılın sonlarına doğru hukuku standartlaştıran ve seküler aklın hususi kontrolüne kendini bırakan pozitivist hukuk anlayışı ikame edilmiştir. Bundan sonra dini hukuk ve ahlak, uluslararası siyasal ve hukuksal organizasyonlardan resmen dışlanmıştı.

Osmanlı’nın medeniyet çoğulculuğunun uygulamaları ile ilgili bu bölümü noktalarla ifade etmek istiyorum: Bugün mümkün bir uluslararası ekümenik siyaset için aşağıdaki kriterleri dikkate almak zorundayız: İlk olarak, günümüz hukuku kendi kültür ve geleneğimizdeki ve seküler veya dini olsun başka hukuk kültür ve geleneklerindeki farklı seslere açık olmak zorundadır. İkinci olarak, hukuki ve ahlaki konularda “hakikat” çoklu ve çok katmanlı görülmelidir. Bir başka deyişle, normatif hakikatin pek çok seviyesi vardır ve her seviyenin de pek çok yönü bulunmaktadır. Üçüncü olarak hükümlerimizde, şu anda kullanılan, yasal- illegal, doğru- yanlış gibi dualitelere dayanan ve aralardaki gri alanları tanımayan basit ikili mantığın yanında çok değerli ve fuzzy mantığı kullanmalıyız. Dördüncü olarak, ahlaki iyilik ve kötülük sorularında özcü yaklaşım yerine ilişkisel yaklaşımı benimsemeliyiz. Bu,

nihayetinde nihilizme giden post- modernitenin “mutlak- göreceliliği”ne karşı “görece- görecelilik” üretebilir. Beşinci olarak, istisnacılığa itiraz etmek ve yerine evrenselci bir perspektifi ikame etmek için farklı hukuk geleneklerindeki müşterek noktalara vurgu yaparak anti- istisnacı yaklaşım benimsenmelidir. Bana göre bunlar ferdi, umumi ve uluslararası seviyede bir ekümenik siyasetin temeli olarak hizmet edebilecek olan Açık Hukuk ve Açık Medeniyete ulaşmak için ihtiyaç duyduğumuz kriterlerdir. Bunlar, pek çok medeniyetin barış içinde yüzyıllardır yaşayabildiği çoğulcu Osmanlı tecrübesinden dünyanın öğrenebileceği şeylerdir.

***

Bu noktada, bu kitabı nasıl bir araya getirdiğime dair bazı hususları ifade etmekte fayda var. Bu kitap, 2010 yılında düzenlediğim Medeniyetler ve Değerler- İstanbul Yaklaşımı adlı uluslararası sempozyumun meyvesidir. Sempozyum, İstanbul Ticaret Odası (İTO) ile Uluslararası Teknolojik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı'nın (UTESAV) işbirliği ile gerçekleşmiştir. Katılımcılar sempozyumdan sonra sunumlarını akademik yazıya dönüştürmüşlerdir. Makaleler içinde tek istisna vardır: 2012 yılında İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR) ile Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü'nün ortaklaşa düzenlediği konferansta Bruce Lawrence'in sunduğu metindir.

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, medeniyetlerin geleceği ve kurucu değerler üzerinedir. Bölümün ilk makalesi olan “Medeniyet ve Yaratıcı Sentez Arayışı: Evrensel Bir Dr. Jekyll ve Mr. Hyde Arasında” Ali Mazrui'ye aittir. Mazrui makalesinde Türkiye'nin Doğu'nun manevi değerleri ile Batı'nın dünyevi arzusu arasındaki dengenin test edildiği bir deneysel laboratuvar olduğunu iddia etmektedir. Osmanlılar, görece dini hoşgörüyü sahip ekümenik bir imparatorluğu tecrübe etmişken, Türkiye Cumhuriyeti paradoksal şekilde askerin demokrasinin, caminin de inancın savunucusu olduğu seküler

devlet için mücadele etmiştir. Eğer medeniyet sanatsal zarıflığın ve entelektüel aydınlanmanın birleşimi ise Osmanlı İmparatorluğu daha çok Türk mirasının zarafetine katkıda bulunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ise modern Türkiye'nin seküler aydınlanmasına daha fazla katkıda bulunmuştur. Ali Mazrui'ye göre, Türk medeniyeti hala geçmişin zarafetini geleceğin aydınlanması ile sentez etme sürecindedir. Jekyll de Hyde de Türkiye üzerinde egemenlik kurmaya çalışmaktadır. Mazrui'ye göre, Türkiye'nin göstermeye çalıştığı şey, daha çok, medeniyetin; yaratıcı sentez arayışı, öğrenme, öğretme kültürü ve Doğu'nun manevi değerleri ile Batı mirasının seküler arzusu arasında doğru bir denge anlamına geldiğidir.

Bir sonraki makale Bruce B. Lawrence imzalı: "Disiplinler Arasında İslam: 21. Yüzyılda İslam Araştırmalarını Yeniden Düşünmek." Lawrence medeniyet söyleminin; İslam çalışmalarının vatandaşların konumu ve haklarına varan mevcut gündeminin gölgesinde kaldığını gözlemliyor. Aynı zamanda şehirler analitik ve pragmatik değerini sürdürmektedir: Bilhassa İstanbul, Kahire ve Cakarta gibi mega- şehirler, hem medeniyet mirası hem de vatandaşlık haklarına yönelik arayışlara sahne olmaya devam etmektedir. Ve şehirlerin mühim rolü ikinci argümana zemin hazırlamaktadır. Makale bir diğer baş harfi C olan kelimeye de yoğunlaşmaktadır: Anayasa. Anayasal tartışmalar, girişimler ve sonuçlardır ki kozmopolit bir geleceğin fırsatlarını kabul veya inkâr eder fakat bana göre, eğer birisi medeniyet geçmişini, bilhassa Müslüman/Akdeniz dünyasındaki büyük metropollerde ikamet etsin ya da etmesin günümüz vatandaşlarını güçlendirmek için kullanmaz ise kozmopolit olmayan bir gelecek mümkün değildir. Makalenin temel iddiası, bazı anahtar kelimelere ve bunlar arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Yazının sonunda Lawrence, vatandaşlık haklarına ve vatandaş olmanın; nasıl medeniyet esaslı İslami kozmopolitizmini temsil eden bir anayasaya sahip olmak anlamına geleceğinden bahsediyor.

Bu bölümün son makalesi Alparslan Açıkgenç'e ait ve başlığı "Medeniyetlerin Kavramsal Temelleri" şeklindedir. Açıkgenç tıpkı diğer medeniyetler gibi İslam medeniyetinin de, inananlarının iç dünyalarını zenginleştirmiş olan bazı kavramlara dayandığını savunmaktadır. İçsel dünyanın belirli bir sosyal ortamda dışa yansımaları aracılığıyla bu medeniyet tedricen yerel Hicaz Arap kültürünü biçimlendirdi ve bu kültür önemli bir anlam kazandı. Daha sonra, bu dışavurum vasıtasıyla, inananlarının zihinlerinde şekillenen İslam dünya görüşü yavaş yavaş bilimlerin ortaya çıkmasına neden olacak bir bilgi geleneği ortaya çıkardı. Sonuçta, hicri üçüncü yüzyılın (miladi 10. Yüzyıl) sonlarına doğru zengin bir bilimsel gelenek ortaya çıktı. Bütün bu evrenselleştirici unsurlar, İslam medeniyetinin ortaya çıkmasını sağladı. Dolayısıyla bir medeniyeti ortaya çıkaran ve onu tarih sahnesine çıkaran husus; taşlar, ölmüş nesnelere parçaları, hatta büyük edebi eserler veya bilimsel başarılar değildir zira bunların hepsi medeniyetin sonuçlarıdır. Yerel bir bağlam içerisinde böylesi çalışmaların ortaya çıkmasına vesile olan ahlaki ve entelektüel iç dinamizm bu evrenselleştirici unsurları hazırlamaktadır. Açıkgenç, insanın iç dünyasının bütün bu dışa yansımalarının onun temelleri değil, evrenselleştirici unsurları olduğunu ifade etmekte çünkü göstermeye çalıştığımız gibi, medeniyetlerin temelini daha çok kavramsal bir doğası vardır.

İkinci bölüm ekonomi, değerler ve medeniyet arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Bu bölümde, kendi alanlarında muteber isimler olan Stephen B. Young, Azad Zaman ve Sabri Orman'ın makaleleri bulunmaktadır. Young meseleyi İbrahimi dinler perspektifinden incelerken Zaman'ın perspektifi İslami zemine dayanıyor. Young makalesinde modern medeniyetin problemleri için manevi çözümleri savunuyor. Yazısına, modern medeniyetin kültür ve medeniyeti nasıl öldürdüğünü ele alarak başlıyor. Daha sonra yedi manevi prensip öne sürmektedir ki bunlar sayesinde iş dünyası medeniyetin inkırazından kendini koruyabilir. Prensipler için İbrahimi geleneğe başvuran yazar, geçmişin var sayımlarını sabitlemeye çalışmaktadır. Young, makalenin eklerinde güzel bir

şekilde sunduğu dökümanlar sayesinde Coux Round Table’ın ahlaki kapitalizm ile ilgili çalışmalarını da özetlemektedir.

Asad Zaman, “Piyasa Ekonomisinin Yükselişi ve Çöküşü” isimli makalesi ile kitapta yer almaktadır. Yazar ilk olarak piyasaların insan toplumunun fitri bir özelliği olmadığından bahsetmektedir. Piyasa mekanizmaları diğer sosyal mekanizmalarla çelişir ve topluma zararlı bir hale gelir. Piyasaların yükselişi toplumda bugün de devam edegelen büyük zararlara sebebiyet vermektedir. Sosyal ilişkileri düzenleyen anahtar mekanizmaların piyasa mekanizmaları ile uyumlu bir şekilde ikamesi insan değerlerinde travmaya sebep olmuştur. Toprak, işçi, para ve kar dürtüsü ile ilişkili ideolojilere piyasaların verimli bir şekilde çalışması için ihtiyaç duyulur. Böylelikle piyasa ekonomisinin varlığı insanın doğal fitratına zararlı ve onunla çelişen belirli ideoloji ve zihniyetleri gerektirir. Zaman’a göre, piyasa ekonomileri doğal veya suni şiddet aracılığıyla emrivakiyi gerektirir. Bu son husustan hareketle makale, sınırlılıklar ve piyasaların başarısızlığına dair doğru bilginin elde edilmesi ve yayılmasının, piyasaların mevcut formlarından kurtulmaları için gerekli olandan fazla insani değerlere dayanan daha iyi bir toplum için çok önemli olduğunu işlemektedir.

Sabri Orman meseleye tarihsel bir bakış açısı getirmektedir. Makalesinin başlığı “Oikonomia’dan İlm-i Tedbir-i Menzil’e- İslam’ın Entelektüel Geleneğinde Medeniyetler Arası Bilgi Değişimi” şeklindedir. Orman medeniyetler arası ilişkilerden birini incelemiştir: İslami *Tedbir ’ül- Menzil* ile Antik Yunan’daki *Oikonomia* arasındaki ilişki. Orman, iki farklı medeniyetin entelektüel çevresinde ortaya çıkan bu iki geleneksel sosyal ve bilimsel disiplin arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusunu cevaplamaya çalışmaktadır. Bu çalışmanın iki katmanlı bir amacı vardır: İlki, sosyal bilimlerin tarihinin ilginç noktalarını aydınlatmak. İkincisi de genel anlamda medeniyetler arası ilişkilere, özelde ise bilgi alışverişine dair günümüz problemlerine tarihsel noktadan bir referans sağlayabilmek.

Üçüncü Bölüm, etkileşim, çatışma ve ittifak şeklinde çerçeveselendirileceğimiz medeniyetler arası ilişkiler üzerine üç makaleden müteşekkildir. Bölümün ilk makalesinde Süleyman Hayri Bolay, çok kritik bir soruyu gündeme getirmektedir: “İslam Medeniyete Hangi Değerleri Katabilir?”

Bolay makalesinde, İslam’ın medeniyet fikrine getirebileceği değerleri işlemektedir. İslam’ın barışı, sevgiyi, ahenk ve merhameti yaymak adına Arap çöllerinde başladığını ifade etmektedir. İslam Peygamberi’nin şahsında mücessemleşen bu değerler, asırlar boyunca Müslümanlar tarafından pratiğe dökülmüştür. Makalede Bolay’ın İslam medeniyeti anlayışını, Batı medeniyeti ile ilgili değerlendirmeleri takip etmiştir. Batı medeniyeti, metafizik, dini inanç ve maneviyatı inkâr eden Batı Aydınlanmasından neşet etmiştir. İslam Aydınlanması ise bunun tam tersini yapmıştır. Bu nedenle, İslam medeniyeti dünyaya barışı ve hoşgörüyü getirebilmiştir. Makalenin sonunda Bolay, İslam medeniyetinin çöküp çekmediğini ve yeniden ihya edilip edilemeyeceğini değerlendirmiştir. O, İslam medeniyetinin çöktüğü iddiasını reddeder fakat ihya edilme ihtiyacı olduğunu da kabul eder. Bunun ancak İslam’a dayanan bilginin düzgün bir şekilde anlaşılması ile yapılabileceğini ifade etmektedir.

Bolay’ın kavramsal düzeyde ele aldığı meselelerin pratik bir yansıması olarak Sarah Sayeed, kültürel diyalogda Amerikalı Müslümanların oynadığı rolü konu edinmektedir. “Amerika’daki Müslümanlar: Bir Medeniyetin Farklılıkları Arasında Köprü Kurmak” adlı makalesinde Sayeed, azınlık konumundaki bir dinin mensubu olarak ABD’nde yaşayan Müslümanların hala bütünleşme ve aidiyet konusunda problemlerle karşı karşıya kaldıklarını gözlemlemektedir. 11 Eylül sonrası dönem, denetimler ve Müslüman dini pratiklere getirilen kısıtlamalar ve yöneltilen saldırıları da içeren yeni tarz bir ayrımcılık üretmiştir. Örneğin, cami inşa projeleri Müslümanların bağışlarında olduğu gibi bir denetim sürecinden geçmektedir. Medya ilgisi ve haber başlıkları da İslam ve Müslümanlar hakkındaki bariz malumat eksikliğini ve korkusunu gözler önüne

sermektedir. Cahillik ve tepki ile yüzleşen Amerikalı Müslümanlar, inançlarının daha geniş kesimlerde fark edilmesine yönelik ortaya çıkan fırsatları kucaklayabilmişlerdir. Kamunun eğitim stratejileri, inançlar arası diyalog ve siyasal işbirlikleri; kültürler ve medeniyetler arasında paylaşılan insan onuru, adalet ve merhamet gibi ortak değerleri vurgulamıştır. AfroAmerikanlar ve göçmenler gibi Müslümanlar arasındaki farklılıkların uzlaşması da ABD’ndeki İslamofobi’ye düzgün bir şekilde değinilmesi için gerekli olmuştur. Sayeed’e göre insan sağlığı, açlık veya evsizlik gibi problemlere işaret eden proaktif ve inanç merkezli sosyal hizmetler, İslam’ın topluma bütünüyle değer katacağı düşüncesinde Müslümanlara diyalog imkânı sağlamaktadır.

Turan Koç medeniyetin bir başka önemli yönüne yoğunlaşmaktadır: İslam örneğinden hareketle medeniyetin estetik düzlemde dikkat çekici yansımaları. Koç’a göre, İslam medeniyetinin sanat, edebiyat, düşünce, hukuk ve diğer kurumsal alanlardaki bütün örnekleri, sahip oldukları dünya görüşlerine ve ontolojik kavramlara dayanır. Bu gerçeği, meydana getirdiğimiz nesnelere, siyasal, ekonomik, entelektüel ve sanatsal uygulamalar aracılığıyla kullandığımız terimlerde görmek mümkün. İslam medeniyetinde bu uygulamaları, tevhid kavramı ve onun tarihteki gerçeklik idraki aracılığıyla sunmak yönünde artan bir temayül vardır. Dolayısıyla bu dünya görüşü, din ve dinin iyiyi yapmak için ortaya koyduğu dolaylı zaruriyetler ile ilgilidir. İslam’ın kendini gerçekleştirmeye dair biricik yaklaşımını anlamadan önce, “ed- din” ile “medine” ve “medeniyete” ifadeleri arasındaki ontolojik ve epistemolojik ilişkinin ele alması yerinde olacaktır.

Dördüncü ve son bölüm ise medeniyetlerin küreselleşmesi üzerinedir. Ali A. Mazrui’nin çok ilginç bir soruyu sorduğu ve bu bölümün ilk yazısı olan makalesinin adı “Arap Ülkelerinde ve Afrika’da Atatürk: Türkiye Küresel Nüfuz için Yeni Bir Mücadeleye Girmeli mi?” şeklindedir. Makale Türkiye içerisinde bazı alanlarda İslami Ortodoks’a yönelik imtiyazların oluştuğunu

ifade etmektedir. 2010 yılının sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin seküler hukuk, yükseköğretim kurumlarında bayan öğrenci ve hocaların başörtüsü takmaları ile ilgili kısıtlamaları gevşetti. Devlet hizmetinde ve askeriyede başörtüsü takmak hala katı bir şekilde yasak fakat üniversite kampüslerindeki bu rahatlama, Türkiye'deki dini özgürlükler adına iyiye bir işaret olabilir. Türkiye Başbakanı'nın karısı da başörtüsü takmaktadır. Bunun yanında 2009 ve 2010 yıllarında Türk ordusunun siyasal gücünü azaltmaya yönelik girişimler de sergilenmiştir. Başka araçlar yerine adli sistem, yürütme organı tarafından silahlı güçlerin sivil otoritelere daha fazla hesap verebilir olmalarını sağlamak için kullanılmaktadır. Bu, Türk siyasal sisteminde sivillerin üstünlüğünü yeniden tesis etme sürecinin sadece başlangıcıdır. Nihai amaçsa Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği için daha uygun hale gelmesini sağlamaktır. Ancak Türk ordusunun tedricen depolitize edilmesi gelecekteki İstanbul Küresel İşbirliği'ni ve aynı şekilde Medeniyetler İttifakı'nın güçlenmesine yardımcı zorunlu kılmaktadır. Türkiye'deki pek çok demokratik değişim, Doğu'ya liderlik edecek yeni bir Türk arzusunun yerine çoğunlukla Atatürk'ün Batı'yı izleme isteğinden ilham almışken, iki emelin birbirine yakınlaşması *Turko-gerçekçiliğini* ortaya çıkaracaktır. Demokratik Avrupa Birliği'nden öğrenilebilecek en iyi şeyler, yeni İstanbul Küresel İşbirliği'ni teşvik ile uzlaştırılabilir. Türkiye, Doğu'nun büyük bir lideri olarak sadece Batı'nın takipçisi olmaktan daha fazlasına ulaşacaktır. İngilizler'in İngiliz Milletler Topluluğu'nun lideri olarak rolünün Avrupa Birliği'nde İngilizlerin değerini artırması gibi veya Fransızlar'ın Avrupa'daki konumlarının Fransızca konuşan dünyada üzerindeki etkisi nedeni ile yükselmesi gibi Müslüman dünyanın aydınlanmış liderliği de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ndeki değerini derinleştirebilir. Mazru'i'ye göre, Mustafa Kemal Atatürk'ün mirası terkedilmemeli fakat güncellenmeli ve ıslah edilmelidir. Turko-Optimizmin haklı olduğu üzere, dünya yeni bir Kemalizme tanıklık etmeyebilir. Batı'dan öğrenmek ve Doğu'ya liderlik etmek İstanbul'u bir kez daha medeni dünyanın başkenti haline getirebilir.

Bir sonraki makale olan “Medeniyet(ler)in Küresel Çağında Din(ler)in Rolü”, James D. Frankel tarafından kaleme alındı. Bu makalede Frankel, dinin medeniyetle alakalı çağdaş söylemlerin en önünde yer aldığını belirtmektedir. Onun iddiasına göre dünya dinleri, yüzyıllar boyu medeniyetlerin haritalarını yeniden çizmek suretiyle birleşik kültürlerin destekçisi olagelmiştir. Dinler insanları büyük çatılar altında bir araya getirmiştir. Özellikle etki alanı itibari ile evrensel olan Budizm, Hristiyanlık ve İslam bugün dünya nüfusunun neredeyse üçte ikisini teşkil etmektedir. Bu dinler, medeniyetlerin etkileşiminde hala önemli bir rol oynamaktadır. Çok kültürlü toplumlarda çok yönlü kimlikler göz önünde tutulduğunda diğer pek çok dinin de küresel anlamda yayıldığını görmekteyiz. Küresel çağda yeni tarzlar ve çatışmalarla veya uzlaşma ile her yerde karşılaşan kültürel ve dini grupların olduğu görülebilir. Pek çok dinin küresel hedefi ve evrensel çağrısı, medeniyetlerin süregelen karşılaşmalarında kendi rollerini işbirliği, rakip ve aracı olarak ilan eder. Frankel, birçok dünya dininin evrensel değerlerinin, birçok dünya problemlerinde ve küresel medeniyetin inşasında çözümler üretebileceğini vurgular.

Bölümün ve kitabın son makalesi, kendi gelecek vizyonunu paylaşan Yılmaz Özakpınar’a ait. “İnsanlığın Geleceği ve İslam Medeniyeti” adlı yazısında Özakpınar, rasyonel bir inanç ve ona bağlı ahlaki bir düzenin, medeniyet kavramının özünü oluşturduğunu belirtmektedir. Ona göre geçmişte olduğu gibi bugün de, değişen ve farklılaşan kültürel oluşumlar; medeniyeti bu kalitede pratiğe döken toplumlar tarafından başarılmıştır. İnsanlığın, hiçbir toplumun diğerinden izole bir şekilde ve başkalarının mutsuzluğu pahasına barış dolu bir hayatı yaşayamayacağı günümüzde, birileri medeniyetin ne olduğuna dair beklentilerini sorgulamalıdır. Bu bağlamda, İslam medeniyetini yeni bir vizyonla oluşturan temel değerleri tanımlamak ve medeniyetimizin nasıl tecrübe edildiğine dair eleştirel yaklaşımı geliştirmek gereklidir. İnsanlığın geleceği ile bağlantılı olarak, dünyanın bizleri kötümserliğe sevk eden sahnelerle dopdolu olduğunu görmekteyiz. Bu kötümserliği iyimserliğin aydınlığı ile değiştirmek

adına bu makale, yukarıda geçen eleştirel yaklaşımı öneren değerleri yaşayan ve temsil eden insanların insanlığın geleceğine nasıl katkıda bulunabileceğini de sorguluyor.

Son olarak şunu vurgulamak istiyorum: Medeniyet ve değerler arasındaki ilişki konusunda farkındalık, açık medeniyet dönemine girdiğimiz ve mallar ile insanların yanında değerlerin de iyice birbirine karıştığı bugün daha önemli bir konu haline gelmiştir. O nedenledir ki, birlikte yaşaması gereken farklı medeniyetlerden insanlar; sosyal, ekonomik ve siyasal etkileşimlerde bu kritik ilişkiye dikkat etmek zorundadırlar. Dahası, insanlık tarihinde yeni bir olgu olan açık medeniyeti veya çok medeniyetli toplumu idare etmek için yeni değerlere ihtiyaç vardır.

***

Bu kitabın hazırlanmasına bir çok kişi katkıda bulunmuştur. Hepsine teşekkür etmek istiyorum. İlk olarak, Medeniyet ve Değerler Sempozyumunun en güzel şekilde düzenlenmesine ve bu kitabın Türkçe ve İngilizce basımına desteklerinden dolayı, İTO Başkanı Murat Yalçıntaş'a ve UTESAV Başkanı İsrail Kuralay'a teşekkür ederim. Yazılarıyla bu kitaba katkıda bulunan bütün yazarlara, çevirmenlere ve özellikle de bu kitabın hazırlanışının bütün süreçlerinde sabırla benimle birlikte çalışan öğrencim ve asistanım Hasan Umut'a teşekkür ediyorum.